

Criminologie

DD 2018/46

Van flirt tot fout. Straatintimidatie in (criminologisch) onderzoek

'If you've been sexually harassed or assaulted write 'me too' as a reply to this tweet', plaatste actrice Alyssa Milano op 15 oktober 2017 op het social media platform Twitter. In mum van tijd ging #metoo viraal, en deze hashtag groeide uit tot een heuse sociale beweging waar zowel de traditionele als modernere media veelvuldig over berichtten. Waar binnen traditionele media met name (inter)nationaal bekende personen op de voorgrond raakten, heeft de #metoo-beweging duidelijk gemaakt dat dader- en slachtofferschap van intimidatie wijd verspreid is. Naast het in de openbaarheid brengen en agenderen van (seksuele) intimidatie en misbruik, resulteerde de #metoo-beweging daardoor ook in de vraag hoe het precies is gesteld met de aard en omvang van deze problematiek.

Een deel van de onderhavige problematiek lijkt zich te situeren in de (semi)publieke ruimten van steden en dorpen. Organisaties zoals *Hollaback*, *Stop streetintimidation* en het Nederlandse *Stop straatintimidatie* richten zich, soms al langere tijd, expliciet op slachtoffers van intimidatie in deze context, en benadrukken de negatieve gevolgen voor slachtoffers. De thematiek van straatintimidatie is tegenwoordig a *force to be reckoned with*, mede ingegeven door de extensieve media-aandacht voor het onderwerp en het publieke karakter dat het daarmee heeft gekregen. Straatintimidatie heeft inmiddels dan ook een stevige positie verworven op de bestuurlijke agenda en er zijn verschillende initiatieven ontplooid om straatintimidatie aan te pakken. Tegelijkertijd valt te constateren dat het formuleren van een 'aanpak' niet zonder slag of stoot verloopt. De eerste inspanningen hebben zich gericht op het strafbaar stellen van

straatintimidatie in de APV. Een volgende horde vormt echter de handhavingspraktijk. Uit de wetenschappelijke literatuur komen verschillende aandachtspunten naar voren die als handvatten kunnen dienen waar het gaat om de aanpak van straatintimidatie. In deze bijdrage zullen we enkele van deze aandachtspunten uitlichten en aan de hand daarvan reflecteren op de huidige problematiek en initiatieven om deze tegen te gaan.

Straatintimidatie: definities en dimensies

Deidre Davis sprak in 1994 over straatintimidatie als 'the harm that has no name'. In *Violence Against Women* (2018, pp. 1-2) legt Bianca Fileborn uit dat daarmee bedoeld wordt op het feit dat uiteenlopende vormen van straatintimidatie (te) vaak afgedaan wordt met termen als 'triviaal' of 'vlelend'. Verschillende wetenschappers benadrukken daarbij het schrille contrast tussen het routinematig verzwijgen van straatintimidatie aan de ene kant en het transnationale, transculturele en 'alledaagse' karakter ervan aan de andere kant. Diverse wetenschappelijke studies illustreren immers dat straatintimidatie een veelvoorkomend en wijdverspreid fenomeen is.

Slachtofferschap van straatintimidatie kan vergaande negatieve effecten hebben op zowel de korte- als de lange termijn. Rebecca Lennox en Rozzet Jurdi-Hage (*Women's Studies International Forum*, 2018/60, p. 29) noemen in dit licht onder meer schaamte, depressie, inbreuk op de bewegingsvrijheid, een afname van de eigenwaarde, en bezorgdheid tijdens het gebruik van publieke ruimten. Opmerkelijk genoeg is het wetenschappelijke onderzoek naar dit fenomeen betrekkelijk dun gezaaid in de mainstream wetenschappelijke (criminologische) literatuur,¹ mogelijk als gevolg van het hierboven

1 Het is van belang te benadrukken dat het thema wel degelijk, en al geruime tijd, aangekaart wordt door feministische wetenschappers. Bovengenoemde bronnen vormen daar enkele voorbeelden van.

beschreven proces van bagatelliseren en verzwijgen. In de beschikbare wetenschappelijke literatuur klinkt daarbij dan ook in eerste instantie een duidelijke oproep door voor meer (wetenschappelijke) aandacht voor deze problematiek.

Van belang om hierbij te constateren is dat straatintimidatie, ofwel '*street harassment*' in de Engelse literatuur, slechts één van de termen is waarmee binnen de academische wereld wordt gerefereerd aan dit fenomeen. Fiona Vera-Gray (*Women's Studies International Forum*, 2016/58) meent dat de verscheidenheid aan gehanteerde termen de vergelijkbaarheid van studies bemoeilijkt en daarmee ook de duiding van het fenomeen. Ook voor de Nederlandse context benadrukken Tamar Fischer en Natascha Sprado het belang van heldere en eenduidige terminologie en vraagstelling in *Sociale Vraagstukken* (2017): de uitkomsten van omvangsschattingen zullen er bijvoorbeeld sterk van afhangen en bepalen wat het fenomeen nu *precies* inhoudt, en wat er wel en niet toe gerekend wordt.

Op basis van een literatuuroverzicht laat Fiona Vera-Grey zien dat onderzoeken allereerst vaak de nadruk leggen op *gender* in de gehanteerde terminologie en definities. Analyse van het fenomeen door een 'gender lens' heeft als gevolg dat de aandacht veelal gevestigd wordt op (straat) intimidatie met een seksuele lading. Voorgaande valt terug te zien op de website van stopstreetharassment.org, waar een nuttig overzicht te vinden is van gehanteerde definities door vooraanstaande auteurs, organisaties en activisten. Bovendien geven de antwoorden op de open enquêtevraag '*hoe definieert u straatintimidatie?*' weer wat de bevolking onder straatintimidatie verstaat. Ook in deze antwoorden valt een duidelijke genderdimensie te herkennen. Maar ondanks het feit dat gender dikwijls in verband wordt gebracht met deze problematiek, benadrukken verschillende onderzoekers dat straatintimidatie als fenomeen niet te reduceren valt tot slechts een *gendered* proces. Andere factoren, zo-

als afkomst, seksuele oriëntatie, leeftijd en taal, hangen volgens Laura Logan (*Sociology Compass*, 2015/9, p. 199) eveneens samen met straatintimidatie en de relatie tussen daders en slachtoffers. Toch lijkt het genderspect deze andere sociale identiteiten en achtergrondkenmerken van de slachtoffers, maar ook die van daders, te overschaduwen. Tenslotte vormt ook de context waarin de problematiek zich manifesteert, de publieke en semipublieke ruimten van de veelal grote steden, voor onderzoekers een onderscheidend element in de definitie van straatintimidatie.

Hierop volgend hebben verschillende onderzoekers inmiddels een poging gedaan om straatintimidatie in een bredere context te plaatsen. Zo beargumenteert Fileborn (2018) dat we ons begrip van straatintimidatie mogelijk verder zouden versterken door meer aandacht te hebben voor bredere maatschappelijke tendensen. Wat dader en slachtoffer, en in het verlengde daarvan mogelijk ook toezichhouders, opvatten als straatintimidatie is nauw verweven met de (seksuele) moraal en algemeen geldende normen en waarden. Ook Fischer en Sprado stellen dat 'factoren als de aard van de pleger, de omgeving, en persoonlijke eigenschappen en ervaringen' (2017, p. 2) de beleving van het gedrag beïnvloeden. Soms treedt het intimiderend karakter daarbij zeer duidelijk op de voorgrond, maar soms kan ook sprake zijn van een 'ingewikkelde mix van wederzijds flirtgedrag en seksuele intimidatie' (*ibid.* p. 2). Juist in het 'ontleden' van deze mix van meer onschuldige omgangsvormen tussen individuen en vormen van grensoverschrijdend seksueel gedrag lijkt de grootste uitdaging te liggen, en is aanvullend onderzoek noodzakelijk.

Met het oog op de bovengenoemde discussie biedt het werk van Laura Logan (2015, in verwijzing naar Gardner, 1995) mogelijk houvast waar het gaat om het aanbieden van een inclusieve definitie voor straatintimidatie:

“That group of abuses, harrings, and annoyances characteristic of public places and uniquely facilitated by communication [niet beperkt tot verbale communicatie, JBERRSRR] in public. [Street] harassment includes pinching, slapping, hitting, shouted remarks, vulgarity, insults, sly innuendo, ogling, and stalking. [It] is on a continuum of possible events, beginning when customary civility among strangers is abrogated and ending with the transition to violent crime: assault, rape, or murder” (p. 199)

Deze definitie biedt de mogelijkheid om vanuit verschillende perspectieven naar straatintimidatie te kijken en de diverse gedragingen die in verband worden gebracht met deze problematiek te plaatsen op een continuüm. Daarnaast benadrukt deze definitie het belang om te kijken naar de context waarbinnen straatintimidatie plaatsvindt, alsmede naar de kenmerken van de interactie voorafgaand, tijdens en na het geval van intimidatie. Vanzelfsprekend wil dat niet zeggen dat eerdergenoemde engere definities geen waarde hebben. Het punt dat verschillende onderzoekers lijken te willen maken is dat deze definities geen recht doen aan de volle breedte van het onderwerp en, daarmee, het fenomeen (onbedoeld) reduceren tot een deel van de problematiek. Het gevaar ontstaat daardoor dat bepaalde slachtofferervaringen (wederom onbedoeld) buiten de boot kunnen vallen en aan ons zicht onttrokken worden en blijven, met alle mogelijke negatieve gevolgen van dien.

Slachtoffers en daders volgens de wetenschappelijke literatuur

Zoals weergegeven lijkt straatintimidatie op het eerste oog dan veelal een typisch *gendered* fenomeen te zijn, met vrouwelijke slachtoffers en mannelijke daders. Dit beeld wordt versterkt door de al eerder geschetste gebeurtenissen rond de *#metoo-beweging*, waarbij het, enkele uitzonderingen daargelaten, vooral vrouwen waren die mannen (vaak mannen met enige status) beticht-

ten van (seksueel) wangedrag. Interessant is het domino-effect dat uitging van de *#metoo-beweging*, en (wellicht deels ten gevolge van dit domino-effect) de diversiteit van gedragingen die nu in de openbaarheid komen. De vraag die dan rijst is of en in hoeverre daderschap van straatintimidatie daadwerkelijk is voorbehouden aan mannen, en slachtofferschap aan vrouwen. Hier komt direct de definitiekwestie weer naar boven, ook waar het gaat om de algemene beeldvorming. Immers, als het gaat om nafluiten, naropen, enzovoorts, doemt dan naast het beeld van de mannelijke bouwvakkers die een voorbijlopende vrouw nafluiten niet ook het beeld op van de kantoordames die de glazenwasser (ofwel de Coca-Cola Light Man) met ontbloot bovenlijf toejoelen? Hoe anders is dat als het gaat om fysieke seksuele aanranding, waar de balans vermoedelijk met kracht doorslaat naar mannen als daders en vrouwen als slachtoffers. Dit is voor een groot deel niet onterecht dan wel vreemd; wetenschappelijk onderzoek naar straatintimidatie in haar verschillende verschijningsvormen laat zien dat veel vrouwen in diverse leeftijdscategorieën op enig moment te maken krijgen met (seksuele) straatintimidatie gepleegd door mannen (zie bijvoorbeeld Fischer & Sprado 2017). Dat veel vrouwen ooit slachtoffer zijn geweest van straatintimidatie bevestigt echter nog niet dat dit slachtofferschap een geheel *gendered* fenomeen is; daartoe zou eerst mannelijk slachtofferschap en daderschap onder de loep moeten worden genomen. Met betrekking tot slachtofferschap komt hier een interessante vraag naar boven, namelijk of mannen altijd de kans hebben gekregen om in (wetenschappelijk) onderzoek de rol van slachtoffer aan te *kunnen* nemen? Met andere woorden: zijn mannen nooit slachtoffer van straatintimidatie, of komen mannelijke slachtoffers van straatintimidatie niet in beeld? Daarnaast is nog maar de vraag of mannen en vrouwen dezelfde gebeurtenissen als (seksuele) straatintimidatie beschouwen, of dat wederom verschillende

definities aan straatintimidatie worden toegekend afhankelijk van de sekse van het slachtoffer (of de dader).

Uit een rapport van Onderzoek, Informatie en Statistiek (OIS, 2017) van de gemeente Amsterdam naar de ervaringen van Amsterdammers met (seksuele) straatintimidatie in de stad blijkt dat ruim de helft van de Amsterdamse vrouwen in het jaar voorafgaand aan het onderzoek slachtoffer werd van een of meerdere vormen van straatintimidatie (en het percentage liep op tot 79% in het geval van vrouwen tussen 15 – 35 jaar). In tegenstelling tot het OIS-onderzoek van een jaar eerder werden ditmaal ook mannen ondervraagd naar het ervaren van straatintimidatie. Wat bleek; 30% van de mannen gaf aan in het jaar voorafgaand aan het onderzoek te zijn geïntimideerd. Twee zaken zijn hierbij van belang om op te merken. Ten eerste benoemden zowel vrouwen als mannen diverse vormen van straatintimidatie die als niet-seksueel kunnen worden beschouwd; te denken valt aan beledigingen, agressiviteit in verkeerssituaties, of uitgescholden worden. Dit resultaat sluit aan bij onderzoek van Berdahl en collega's (Psychology of Women Quarterly 1996/20) waaruit blijkt dat een veelheid aan gedragingen als intimiderend kan worden beschouwd, maar dat mannen en vrouwen verschillen in welke gedragingen zij als seksueel intimiderend beschouwen en ervaren. Ten tweede was de gerapporteerde dader van straatintimidatie aan het adres van zowel vrouwen als mannen bijna altijd een man. Met deze laatste constatering komen we bij de tweede component die belangrijk is wanneer het gaat om het typeren van een fenomeen als *gendered*; daderschap als bijna geheel voorbehouden aan mannen. Inderdaad blijkt uit verschillend onderzoek dat daders van (seksuele) straatintimidatie voornamelijk man zijn, ongeacht het geslacht van het slachtoffer.

Het onderzoek van Fischer en Sprado naar seksuele straatintimidatie in Rotterdam bevestigt dit beeld. Hoewel de door de onderzoekers gehanteerde definitie van seksue-

le straatintimidatie ('Seksuele uitlatingen of gedragingen van mannen of jongens op straat waarmee zij u irriteren, tot last zijn, kwetsen, beledigen, bedreigen, of beperken in uw gevoel van persoonlijke vrijheid') geen ruimte laat voor het rapporteren van intimidatie gepleegd door vrouwen, sluiten de resultaten aan bij ander onderzoek. Toch dient hier ook de mogelijkheid van een vertekend beeld in het achterhoofd te worden gehouden; uit onderzoek is gebleken dat vrouwen, vaker dan op basis van slachtoffer-enquêtes wordt vastgesteld, ook met enige regelmaat dader zijn van ernstige delicten, waaronder seksuele delicten. Deze delicten komen niet altijd aan het licht, en schaamte bij het (mannelijke) slachtoffer speelt hier vermoedelijk een nog grotere rol.

De aanpak van straatintimidatie

Bovenstaande laat zien dat het niet eenvoudig is om straatintimidatie te definiëren en kwantificeren, en dat bij elke poging om het fenomeen te beschrijven, verklaren en voorkomen (en het is precies hier waar de criminologie om de hoek komt kijken) rekening zal moeten worden gehouden met deze moeilijkheden. Sinds een aantal jaar wordt in Nederland door de Stichting Stop Straatintimidatie onder andere gepleit voor de strafbaarstelling van straatintimidatie. In 2014 startte zij daarom een petitie om dit onderwerp op de agenda van de Tweede Kamer te krijgen, nadat in 2012 een eerder initiatief van kamerlid Markouch op niets was uitgelopen. Sindsdien zijn meerdere initiatieven ontplooit om straatintimidatie een halt toe te roepen. In 2017 is in Amsterdam, als eerste gemeente in Nederland, straatintimidatie in de APV strafbaar gesteld:

"Het is verboden op of aan de weg of in een voor publiek toegankelijk gebouw in groepsverband dan wel afzonderlijk, anderen uit te jowen of met aanstootgevende taal, gebaren, geluiden of gedragingen lastig te vallen."

Bij overtreding van het verbod kan een boete worden opgelegd. Amsterdam werd gevolgd door Rotterdam. Inmiddels staat ook in andere grote steden (o.a. Den Haag, Tilburg en Breda) de strafbaarstelling op de agenda.

Er bestaat echter nog onduidelijkheid over de vraag of de strafbaarstelling van straatintimidatie in de APV juridisch houdbaar is. Als de bepaling immers een beperking van het recht op vrijheid van meningsuiting inhoudt, zal de strafbaarstelling moeten worden bepaald in een wet in formele zin. Onder andere dit discussiepunt vormde voor PvdA en CDA aanleiding om op 13 maart 2018 een initiatiefwetsvoorstel in te dienen om seksuele intimidatie op straat in Nederland strafbaar te stellen. De Stichting Stop Straatintimidatie stelde voor de strafbaarstelling op te nemen in Titel XVIII van het Wetboek van Strafrecht (Misdrijven tegen de persoonlijke vrijheid), maar Asscher en Van Toornenburg opperden een bepaling op te nemen in de Titel II van het Derde Boek (overtredingen betreffende de openbare orde):

“Hij die zich in het openbaar, mondeling of door gebaren, op seksuele wijze uit jegens een persoon en hierdoor die persoon in een bedreigende, vijandige, beledigende, vernederende of kwetsende situatie brengt, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of een geldboete van de derde categorie.”

De strafbaarstelling van straatintimidatie roept uiteenlopende vragen op. Allereerst rijst de vraag wat precies onder straatintimidatie wordt verstaan en welk gedrag daar wel of niet onder valt. In deze bijdrage hebben wij laten zien dat het geven van een eenduidig antwoord op die vraag niet eenvoudig, dan wel onmogelijk is. Daarnaast kunnen er vragen gesteld worden over nut en noodzaak van strafbaarstelling van (seksuele) straatintimidatie. De meningen lopen hierover uiteen. Criteria voor strafbaarstelling kunnen richting geven bij de

beoordeling of strafbaarstelling al dan niet op zijn plaats is. Met name op het punt van de handhaafbaarheid is door tegenstanders van de strafbaarstelling van straatintimidatie kritiek geuit. Volgens critici zou de strafbepaling nauwelijks te handhaven zijn, waardoor het normstellend, normbevestigend of preventief karakter van de strafbaarstelling ontbreekt. Ook na invoering is er over de handhaafbaarheid nog veel onduidelijk. In Amsterdam wordt op dit moment alleen nog maar gewaarschuwd wanneer overtreding van het verbod wordt geconstateerd. Boetes worden nog niet uitgedeeld, onder meer omdat het verbod nog niet algemeen bekend is. In Rotterdam werd tot voor kort ook nog waarschuwend opgetreden, maar sinds een grootschalige handhavingsactie in het voorjaar van 2018 is daar verandering ingekomen en worden nu ook boetes uitgedeeld. Over ervaringen met het daadwerkelijke effect van de handhaving van het verbod in Nederland is tot op heden niets bekend. Ook in België, waar al langer een ‘seksismewet’ geldt, ontbreekt hieromtrent nog onderzoek.

Professionals en slachtoffers van straatintimidatie hebben volgens onderzoek van Fischer en Sprado (2017) geen hoge verwachtingen van de strafbaarstelling van straatintimidatie. Fischer en Sprado laten zien dat zonder strafbaarstelling van straatintimidatie veel gedragingen die als straatintimidatie kunnen worden aangemerkt al strafbaar zijn gesteld. Tot strafrechtelijk ingrijpen leidt het in de praktijk echter niet vaak. Dit heeft onder andere te maken met de beperkte opsporings- en vervolgingskansen en de geringe meldingsbereidheid onder slachtoffers van straatintimidatie. Daar komt bij dat hierdoor de achterliggende oorzaken van het intimiderend gedrag niet worden aangepakt, waardoor de verwachtingen van de effectiviteit van een strafrechtelijke aanpak niet hoog zijn. Wat door critici op basis hiervan wordt afgedaan als symboolwetgeving, zien de initiatiefnemers van de strafbaarstelling van straatintimidatie vooral als een belang-

rijk signaal dat dergelijk gedrag niet wordt getolereerd.

Daarnaast zijn verschillende partijen, zoals gemeenten die het fenomeen willen aanpakken en de initiatiefnemers van de Stichting Stop Straatintimidatie, van mening dat de strafbaarstelling van straatintimidatie niet voldoende is om het probleem aan te pakken. In Amsterdam bestaat de aanpak van straatintimidatie om die reden ook uit:

1. Verdiepend onderzoek om de problematiek beter in beeld te krijgen, waaronder ook de vraag valt hoe de effecten van dit plan inzichtelijk kunnen worden gemaakt;
2. Preventieve activiteiten in opvoeding en onderwijs;
3. Aanpak in de wijk door onder andere een vergroting van de informatiepositie van onder andere toezichthouders, politie en andere partijen;
4. Het bieden van een handelingsperspectief voor slachtoffers en omstanders bestaande uit tips hoe om te gaan of te reageren op straatintimidatie;
5. Het voeren van een brede campagne door de gemeente om een statement te maken dat straatintimidatie niet wordt getolereerd en het probleem bespreekbaar te maken.

Deze punten staan benoemd in het plan van aanpak uit 2016:

“Amsterdam zichtbaar tegen straatintimidatie”.

In Rotterdam geldt een vergelijkbaar plan van aanpak, waarbij ook een App is gelanceerd waarmee straatintimidatie (anoniem) gemeld kan worden en op basis waarvan de gemeente in kaart brengt waar straatintimidatie plaatsvindt en maatregelen treft.

Tot slot

We eindigen dit stuk met een reflectie op de hierboven aangedragen punten uit de

Amsterdamse aanpak van straatintimidatie vanuit het korte en daarmee vanzelfsprekend ook incomplete overzicht van de wetenschappelijk literatuur op dit gebied. Algemeen kan gesteld worden dat het eerste punt aansluit bij de duidelijke roep om (wetenschappelijke) aandacht voor de problematiek, zoals die ook in de literatuur geuit wordt. Dat gaat verder dan de gebruikelijke ‘tellingen’ van de aard en omvang van het fenomeen: het belang van het werkelijk doorgronden van het fenomeen, in al haar dimensies en hoedanigheden, wordt breed onderschreven. Het tweede punt, preventieve activiteiten in opvoeding en onderwijs, sluit goed aan bij de geuite kritiek op symptoombestrijding: er zal op zijn minst ook aandacht besteed moeten worden aan de manier waarop er in de samenleving naar dit fenomeen wordt gekeken, in het bijzonder in termen van de ‘normalisering’ van vormen van (seksueel) ongepast gedrag, maar ook ten aanzien van de demografische kenmerken van zowel daders als slachtoffers. Aandacht voor het fenomeen binnen de onderwijsomgeving en opvoeding zouden wat dat betreft soelaas kunnen bieden. Het derde punt, aanpak in de wijk, sluit aan op een ‘gerichte’ aanpak, zoals deze geadviseerd wordt door verschillende onderzoekers. Wel lijkt het hierbij van belang om niet te verzanden in wat eerder symptoombestrijding werd genoemd (zie punt twee).

Het bieden van een handelingsperspectief voor slachtoffers (punt 4) is eveneens een punt dat wordt onderschreven door onderzoekers. Fileborn (2018) benadrukt daarbij het belang van openbaring als eerste stap waardoor straatintimidatie ‘*known and knowable*’ wordt, om van daaruit sociale verandering te bewerkstelligen. Maar, benadrukt zij, dan moet dit wel binnen een veilige omgeving plaatsvinden, en moeten slachtoffers dit wel kunnen én willen. Dit sluit ook voor een deel aan bij punt vijf, waarbij beoogd wordt door middel van campagnes straatintimidatie bespreekbaar te maken en de boodschap uit te dragen dat

intimidatie niet wordt getolereerd. Hier zou het handelingsperspectief zoals onder punt 4 wordt genoemd, maar dan gericht op de omstanders, wellicht aan kunnen bijdragen. Immers: omstanders zullen een geval van straatintimidatie lang niet altijd als zodanig opmerken dan wel herkennen. Meer informatie over straatintimidatie zal resulteren in een grotere bewustwording en bekendheid met het fenomeen en, tegelijkertijd, een bijdrage kunnen leveren aan het bieden van een handelingsperspectief voor omstanders.

Tegelijkertijd roept onze reflectie op deze plannen ook verschillende vragen op. Het blijft bijvoorbeeld onduidelijk op wie deze interventies zich nu precies richten, zowel in termen van daders, maar ook in termen van slachtoffers. Sluiten de maatregelen aan bij de verschillende groepen binnen de samenleving die te maken krijgen met straatintimidatie, onder wie, maar niet uitsluitend, vrouwen? Vanuit de literatuur geldt een duidelijke roep om een verbreding van het debat, waarbij aandacht uit dient te gaan naar verschillende sociale identiteiten van slachtoffers. Belangrijker nog, er lijkt maar weinig houvast wat nu wel en wat niet 'door de beugel kan'; welke specifieke gedragingen moeten of kunnen strafbaar gesteld worden? Een laatste vraag blijft daarnaast welke effecten de huidige aanpak en voorgestelde plannen zullen hebben, en in hoeverre deze het probleem in het geheel, of slechts gedeeltelijk, zullen oplossen. Een evaluatie van het effect van de verschillende maatregelen dient in de komende jaren richting te geven aan de (verdere) ontwikkeling van deze initiatieven.

J. Brands, E. Rodermond, R. Salet, & R. Roks